

*Ветрова Е. С.,
докторант кафедри української філології
Таврійської академії Кримського федерального
університету імені В. І. Вернадського*

СТЕРЕОТИПИ МОВЛЕННЕВОЇ ПОВЕДІНКИ УКРАЇНЦІВ І ЛЕЗГІНІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЯЗИЧНИЦТВА

Анотація. У статті досліджується вплив язичництва на формування мовленнєвих стереотипів українців і лезгинів. Головну увагу зосереджено на зіставному аналізі українських і лезгинських побажань добра і зла, клятв, етикетних формул, які відзначаються багатством сакральної семантики й зберігають залишки архаїчних уявлень про навколишній світ, акумулюючи культурно-історичний досвід народів, їх складне асоціативне мислення часів язичництва.

Ключові слова: язичництво, мовленнєві стереотипи, етнокультурні особливості, ритуально-магічна функція, сакральна семантика.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується посиленою увагою вчених до проблем взаємозв'язку мови народу, його культури й національного характеру. Останніми десятиліттями у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві з'явилося чимало наукових розвідок, присвячених вивченню мовних і соціокультурних процесів у їхній функціональній взаємодії, розгляду національної специфіки мовних явищ, що відображають культурні пріоритети того чи іншого етносу (див., наприклад, роботи Є. Верещагіна, В. Костомарова, В. Гака, В. Телії, А. Вежбицької, В. Маслової, Н. Мечковської, С. Тер-Мінасової, І. Голубовської та ін.). Ідея наявності тісного зв'язку між мовою народу і його культурою завжди привертала увагу вчених. Перші спроби її розв'язання знаходимо в працях І. Гердера, В. Гумбольдта, Л. Вайсгербера, Е. Сепіра, Б. Уорфа, О. Потебні й ін., де наголошується на ролі природних, географічних, духовних і культурних факторів у формуванні розбіжностей між народами, стверджується наявність тісного взаємозв'язку між чотирма фундаментальними феноменами людини: мовою, культурою, суспільством і національним духом.

У лінгвістиці останніх десятиліть інтерес до мови в її культурному вимірі помітно збільшується й дедалі частіше привертає увагу представників різних наукових напрямів. Це пояснюється передусім великими соціальними змінами, які відбулися в сучасному світі: глобалізація, інтеграція, розширення культурних, освітніх, ділових контактів між народами стимулюють різні форми міжнародного спілкування, які потребують гармонізації. Крім того, зміна традиційної наукової парадигми в лінгвістиці, переміщення акцентів із системно-структурного опису мови на вивчення її функціонального боку створили умови для появи нових тенденцій у розвитку лінгвістичної думки, сприяли активізації досліджень зіставного характеру, спрямованих на виявлення універсального й етнокультурного в мовах різних націй. Останнім часом об'єктом пильної уваги науковців дедалі частіше стають особливості мовленнєвої поведінки представників різних етносів у схожих комунікативних ситуаціях (див., наприклад, праці Ю. Апресяна, Ю. Сорокіна, Ю. Прохорова, В. Красних, О. Леонтьєва, Н. Сологуба, І. Ольшанського й ін.). І це не є випадковим,

адже, як справедливо відзначають учені, при знайомстві з культурою й побутом чужого народу перше, що привертає увагу поряд із відмінностями в матеріальній культурі, – особливості поведінки в стандартних ситуаціях спілкування ... [1, с. 3]. Незважаючи на посилений інтерес учених до етнокультурної специфіки мовленнєвої комунікації, ця проблема в лінгвістиці ще не здобула остаточного розв'язання. Так, зіставний аналіз сакральної семантики мовленнєвих стереотипів українців і лезгинів проводиться вперше, що визначає актуальність обраної теми.

Мета статті – зіставний аналіз стереотипів мовленнєвої поведінки українців і лезгинів у контексті язичництва, виявлення в них архаїчної етнокультурної семантики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під стереотипами мовленнєвої поведінки розуміємо національно марковані одиниці мови, що використовуються в типових, часто повторюваних ситуаціях спілкування (привітання, прощання, звертання, подяка, побажання добра і зла, клятва тощо) для обслуговування потреб певного соціального колективу. На думку дослідників, мовленнєві стереотипи фіксуються свідомістю як автоматичні стандартні схеми й моделі мислення. В основі їх формування – психологічна звичка людини повертатися до типових, часто повторюваних ситуацій і реакцій на них, а також прагнення звести різноманітність світу до невеликої кількості категорій і тим самим полегшити сприйняття, розуміння й оцінку [2, с. 287]. Отже, мовленнєві стереотипи характеризуються відтворюваністю, регулярністю вживання та стійкістю структури. У сучасній мові вони практично втратили своє первинне значення, перетворившись на шаблонні фрази, які виконують суто комунікативні й прагматичні функції (установлення, підтримання чи завершення контакту, висловлення ставлення до співрозмовника тощо). Разом із тим, незважаючи на зовнішню семантичну спустошеність, ці мовленнєві одиниці вирізняються багатством сакральної семантики й зберігають чимало залишків архаїчних уявлень про навколишній світ, акумулюючи культурно-історичний досвід етносу, його складне й суперечливе асоціативне мислення. Сакральний компонент у семантичній структурі мовленнєвого стереотипу здебільшого стертий або завуальований. Відновити його можна лише в контексті традицій і звичаїв народу, його світоглядних уявлень і способу життя.

Мовленнєва поведінка людини в традиційній культурі регламентується взаємодією низки механізмів, серед яких особливе місце посідає релігія. Упродовж багатьох століть релігійні уявлення кардинально впливали на всі сфери життя, визначаючи характер міжособистісного спілкування. Значний вплив на стилістику вербальної поведінки багатьох народів світу здійснило язичництво – політеїстична релігія, що являє собою складний комплекс архаїчних обрядів, звичаїв, ритуалів, вірувань, побудованих на аніматизації й антропоморфізації навколишньої реальності. Людина, змушена щодня боротися за своє існування, відчувала залежність від природи, тому ставилася до неї як до живої

істоти. Як відзначає І. Огієнко, «культ природи стояв в основі архаїчного релігійного світогляду, а релігія була одухотворенням усього довкілля» [3, с. 13]. Ці давні вірування стали для первісної людини своєрідною життєвою філософією, ключем до розуміння навколишнього світу й розв'язання багатьох важливих проблем.

Цінним джерелом інформації про народні вірування часів язичництва є клятви, присяги, побажання, звертання, прохання та інші мовленнєві формули, які мають практичне спрямування, тобто тематичну й комунікативну прив'язаність до ситуацій повсякденного життя. Сумарний набір язичницьких світоглядних уявлень, закладений у названих мовленнєвих стереотипах, являє собою універсальну для багатьох етнічних традицій систему ознак: персоналіфікація неба й небесних світил, землі, вогню, води, рослинного й тваринного світу, богів та інших надприродних істот тощо. І це не випадково, адже способи осмислення навколишньої реальності й моделі мовленнєвої поведінки детерміновані біологічною природою людини, а також спільною історією людства, зокрема географічними, кліматичними, соціальними умовами життя в минулому. Разом із тим упродовж століть у життєдіяльності, взаєминах, менталітеті окремих колективів відбувалися суттєві зміни, а норми мовленнєвої поведінки набували специфічних етнічних характеристик. Як слушно зауважують дослідники, навіть світові релігії (надетнічні за своєю суттю), тісно взаємодіючи з повсякденним побутом народу, набувають певного національного колориту [4].

Важливе місце в системі релігійних вірувань українців і лезгинів часів язичництва посідає **вшанування неба й небесних світил** – сонця, місяця, зірок, які викликали в первісних людей різноманітні почуття: страх, повагу, сподівання на допомогу й заступництво. У різних культурних традиціях небо здавна вважалося одним із найважливіших елементів світобудови, символом Вищого світу. За релігійними уявленнями українців, небо – місце перебування богів, ангелів, святих; потойбічний світ, рай, куди праведна людина потрапляє після смерті [5, т. 5, с. 249]. Тож не випадково родичам померлих бажали, щоб душі небіжчиків потрапили на небо: *Царство [іюму, ій] небесне!*; *Царство небесне його [її] душі!*; *Померлим душам царство небесне!*; *Померлому царство небесне, вічний покій!* тощо. Уявлення про небо як царство богів, місце, де душі померлих праведників ведуть блаженне існування, характерно й для лезгинів, що підтверджують побажання: *Ви бубадиз резьмет хьуй!* Царство небесне твоєму батькові! *Ваз женнет кьисмет хьурай!* 'Хай потрапиш ти до раю!' тощо. Ставлення лезгинів до неба як невід'ємної частини життя людини засвідчує традиційне порівняння: *цав такур дана* 'теля, що не бачило неба', яке адресується обмеженій або недосвідченій людині.

В уявленні язичників небо одухотворене, воно здатне радіти й сумувати, допомагати людям чи карати їх. Для різноманітних явищ, пов'язаних із небом, народна фантазія створила різноманітні персоналіфікації, уособлення, що стали основою численних клятв, побажань, звертань, привітань, прокльонів: укр. *Дай [подай, пошли], Боже, з неба, чого [тобі, нам] треба!*; – *Серденько-дівчино... Клянусь тобі місяцем, зорями, Присягаю небом, землею і пеклом, Що не буде іншої між нами!* (П. Куліш); лезг. *Я Цавар! Хата-баладаккай вуна хьух!* 'О, Небеса! Захистіть від бід і напастей!' (ритуально-магічне звернення до неба); *Вили цав кьалум хьуй!* 'Небом клянусь!'; *Заз цавар кьалум хьурай гена!* 'Хай небеса покарають мене!'; *Заз вили цавар кьалум хьурай, за таб рахазватла!* 'Хай покарають мене сині небеса, якщо я кажу неправду!' (клятви, поширені в мовленні лезгинських жінок).

Серед небесних світил первісні люди найбільше вшановували **сонце**, адже саме від нього залежало їхнє благополуччя. Українці

й лезгини зверталися до цього небесного світила у складні моменти свого життя, вважаючи «де сонце, там і сам Бог». У давні часи звертання до сонця мало вигляд шанобливого імперативного послання, яке виконувало магічну функцію й передбачало отримання адресатом допомоги чи благословення. Звертаючись до сонця, українці називали його *святим, чистим, Божим, ясним, красним, праведним, поважним: Добрий день тобі, сонечко ясне! Ти святе, ти ясне-прекрасне, ти чисте, величне й поважне, Освіти мене, рабу Божу перед усім миром християнським...* [6, с. 235].

Ушанування сонця в язичницькій культурі перетворилося на поклоніння окремим богам. В уявленні давніх слов'ян сонце мало чотири іпостасі: Сварог (творець сонця і вогню, батько всіх богів), його діти – Сварожичі: Дажьдбог (бог літнього сонця), Ярило (бог весни), Коляда (бог зимового сонця). Численні релікти вшанування солярних богів зберігають українські клятви, побажання та інші мовленнєві формули, пов'язані з різними ситуаціями повсякденного життя: – *Не віриш, – сказав воїн з докором. – Клянусь Велесом, клянусь великим Сварогом, Ярилою, клянусь Білбогом і самим Родом, що не бачити мені вирію і своїх батьків, якщо не доставлю тебе цілим і неушкодженим до Києва до твого брата Ярополка!* (Нікітін Ю. «Князь Володимир»).

Безумовно, найбільшій пошани заслуговував Дажьдбог, оскільки саме від літнього положення сонця на небесному склепінні залежав успіх землеробів. На думку етимологів, слово Дажьдбог складається з двох частин: дієслова наказового способу *даждь* ('дай') та іменника *богъ* 'щастя, добробут', тобто бог, який дарує добробут, багатство [3]. Так з'явилося традиційне українське привітання-побажання *Дай, Боже!*, що стало основою для багатьох етикетних висловів релігійного змісту, використовуваних під час трудової діяльності людини: *Дай, Боже, щастя!*; *Дай, Боже, час і пору добру!*; *Дай, Боже, щоб робилося, не псувалося!*; *Дай, Боже, на прожиток!* тощо. У святкових побажаннях зимового циклу закріпилося ім'я Коляди: *Будьмо здорові з Колядою, з ясним-красним сонцем, з медовою кутьою, із живлющою водою!*

Релікти солярного культу до цього часу зберігають українські звертання: *Сонце [сонечко] моє [ясне, красне, любе тощо]!* На сьогодні вони вже втратили свою первинну ритуально-магічну функцію й використовуються виключно з прагматичною метою – установлення інтимно-дружньої тональності спілкування, висловлення прихильного, ніжного ставлення до співрозмовника: *Сонечко моє! Без тебе мені поночі, похмуре все, невеселе* (М. Коцюбинський).

У лезгинській культурі вшанування сонця перетворилося на поклоніння богу Рагъ 'Сонце', який за часів язичництва вважався головним богом лезгинського пантеону. Відголоски його вшанування знаходимо в лезгинському мовленнєвому етикеті. Так, довгоочікуваного гостя лезгини вітають надзвичайно поетичною фразою: *Вун атуї, Рагъ атуї!* 'Приходиш ти – приходить Сонце!' або 'Твій прихід можна порівняти з приходом Сонця!'. Лезгини, потрапляючи в скрутне, безвихідне становище, піднімали руки вгору і зверталися до бога Рагъ за допомогою: *Чан Рагъ ба!* 'Дороге Сонце-діду!'. Про обожнювання сонця за часів язичництва свідчать добрі лезгинські побажання, клятви: *Кьилел гьамшиша рагъ хьурай!* 'Хай буде завжди сонце над головою!' – побажання матері своїм дітям; *Заз Рагъ кьалум хьуй!* 'Хай Сонце покарає!' – клятва ім'ям сонця, рівноцінна клятві ім'ям Аллаха. Із сонцем порівнюють красиву, добру людину: *Чина Рагъ авайди* 'людина, обличчя якої світиться як сонце'; *Рагъ хьтин кас* 'сонцеподібна людина', *Рагъ хьтин руш* 'дівчина, подібна до сонця'. Доброзичливим людям адресують вислів: *Ам сиве рагъ авайди я* 'У нього в роті сонце'.

Із давніх часів в українців і лезгинів склалися свої уявлення про схід і захід сонця. Захід сонця представники обох культур називають поетично: українці – *сонце сіло, лягло, спочило*, лезгини – *рагъ аклана* ‘сонце сіло, закотилося’; *рагъаклидай над* ‘захід’ (дослівно: ‘сторона, де сонце сідає’); *бахтар пайдай бере!* ‘час, коли роздається щастя’.

Схід сонця, на думку наших пращурів, – сторона землі, де починається життя. Як відзначає І. Огієнко: «На Схід усі народи молились. ... Хто молиться богам, має молитися на Схід, а особливо вранці, бо раніше сонце, добре викупане й виспане, завжди милостиве» [3, с. 27]. Слов'янські народи в минулому радісно вітали схід сонця: здіймали шапки, низько вклонялися і хрестилися. У «Повчанні дітям» В. Мономах радить: «Щоб не застало вас сонце в ліжку. Віддавши ранішню Похвалу Богові, а потім сонцеві, що сходить, і побачивши сонце, прославте Бога з радістю!» [7]. Дагестанці ставилися до сходу сонця з не меншою повагою. Здійснюючи Намаз (Молитву), вони й сьогодні повертаються обличчям саме на схід. У лезгинській мові ‘схід’ – *рагъкъечдай над* (дослівно: ‘сторона, де сонце сходить’). Повага до сонця до цього часу залишається невід’ємною частиною мислення лезгинів, їхнього способу життя.

Згідно з давніми уявленнями обох народів, сонце може бути не тільки життєдайним і землеоновлюваним, а й ворожим. Свідченням цього є давні українські й лезгинські прокляття, що закликають на голову ворога каральну силу могутнього небесного світила: укр. *Щоб ти крізь сонце пройшов!*; *Щоб ти не дїждав сонечка праведного побачити [на сонечко праведне дивитись]!*; *Щоб над тобою світ не світав і сонце праведне не сходило!*; *Щоб ти до світа сонця не бачив!*; *Щоб на тебе праведне сонце не дивилось!*; лезг. *Агъ вун ярагирмиш хьуй!* ‘Щоб тебе сонце спалило!’ та ін.

З ушануванням сонця тісно пов’язане **поклоніння вогню (зороастризм)**, поширене за часів язичництва в лінгвокультурних традиціях обох народів. У давнину вірили, що вогонь – представник бога Сонця на землі, посол неба на землю. У багатьох етносів вогонь став окремим богом. У лезгинів це Алпан (бог вогню і справедливості) – наймогутніший у пантеоні богів часів зороастризму. Він стежив за поведінкою людей і карав їх за гріхи, випускаючи блискавки (слово *цлайпан* ‘блискавка’ у буквальному перекладі означає ‘вогонь Алпана’). Щоб заручитися підтримкою всесильного бога, треба з пошаною ставитися до вогню. У сучасній лезгинській мові слово *алпан* уживається у двох значеннях: 1) метеорит; 2) страшне, згубне місце [8].

У сприйнятті давньої людини вогонь мав подвійну природу, яка відображає дві глобальні світові антитези: Добро і Зло. З одного боку, вогонь обігриває, тому в обох культурах його з давніх часів уважали символом родинного добробуту, охоронцем сімейного благополуччя. Ним благословляли, клялися. Крім того, для давніх українців і лезгинів вогонь мав цілющі властивості, тому йому відводилася роль очищувального засобу в обрядах весняного циклу: перескочити через вогонь – набратися сил, очистити тіло, спалити гріхи, долучитися до божественного духу. Лезгини під час свята весни “Яран-Сувар”, перескакуючи через багаття, промовляють фразу: *Зун виниз, чи чляяр агъуз!* ‘Хай гріхи зникнуть із вогнем!’ (букв. ‘Якщо я – вгору, то мої гріхи – вниз’), яка в минулому виконувала функцію магчного побажання під час весняних робіт. Подібний ритуал спостерігаємо в українській культурі під час свята Івана Купала й у весільній обрядовості.

Однак вогонь є носієм і негативної енергетики. Полум’я вогню може принести нещастя – ударити, спалити, притупити зір, завдати нестерпного болю, тож із ним пов’язані й найстрашні-

ші прокляття, наприклад, у лезгинській мові: *Адан квалин гум атлуй!* ‘Хай припиниться дим у його будинку!’ у значенні ‘Хай помре, не залишивши нащадків!’; *Вун цлаю тухуй!* ‘Хай вогонь тебе віднесе!’; *цлай кткуй!* ‘Щоб вогнем охоплений був!’. В українській культурі з давніх часів побутували прокльони: *Щоб тебе вогонь спалив!*; *А спопелів би ти!*; *Бодай [щоб] ти [він, вона, мій ворог тощо] скавав, як віск [свічка] тощо.*

Із вогнем і небом тісно пов’язані народні уявлення про **грім і блискавку**, до яких українці й лезгини ставилися з великою повагою та острахом, що засвідчують народні побажання зла: укр. *А щоб [бодай] тебе грім побив!*; *Грім вдарив би на тебе з ясного сонця!*; *Грім би тебе [його, її, їх] вдарив [побив]!*; *Щоб грім убив [побив] і блискавка спалила!*; лезг. *Вун цлалапанди ягърай!* ‘Щоб блискавка тебе вдарила!’; *Вун алпанди ягърай!* ‘Хай грім тебе вдарить!’.

Повагу українців до грому відображають народні клятви, у яких слово *грім* супроводжується шанобливим епітетом *святій*: *Побий мене [святій] грім!*; *Нехай мене [святій] грім поб’є!*; *Грім би мене [святій] побив!*; *Хай мене грім поб’є, коли брешу!*. Як бачимо, до складу більшості побажань, пов’язаних із громом і блискавкою, уходить компонент *бити*, який свідчить про те, що, згідно з давніми уявленнями українців і лезгинів, ці явища природи виникали в результаті битви небесних богів зі злими силами.

У язичницьких традиціях обох народів ушанування грому й блискавки поступово перетворилося на поклоніння окремим богам: у лезгинів – Алпану, в українців – Перуну, володарям Неба, які на всіх наводили страх, спрямовуючи свої вогненні стріли на демонів і грішних людей. Відгомони цих давніх уявлень зберігають українські й лезгинські побажання зла: укр. *Бодай [щоб] тебе Перун [грім] побив!*; *А Перун би ти ясний тріс!*; *А нехай же тебе Перун ясний трісне!*; лезг. *Вун алпанди ягърай!* ‘Хай Алпан (вогонь, блискавка) тебе вдарить!’.

У мовленнєвому спілкуванні українців і лезгинів яскраво простежуються сліди й інших небесних культів. Так, в обох культурах із давніх часів ушановувався **місяць** як джерело священної для язичника світлоносної стихії. Вірячи в чудодійну силу цього небесного світила, люди кланялися йому, молилися, просили достатку, здоров’я, любові, гарного врожаю, угадували свою долю, замовляли різні хвороби.

У минулому українці, як і інші слов’яни, при появі нового місяця ввечері або вночі хрестилися й промовляли спеціальні магичні формули із семантикою побажання та прохання: *Тобі на поповнення, мені на здоров’я!*; *Місяцеві золоті роги, а нам щастя і здоров’я!*; *Місяцю-князю, дай тобі, Боже, підповня, а мені здоров’я!*; *Молодик-гвоздик, Тобі роги красні, Мені очі ясні!* [6]. Згідно з давніми уявленнями українців, щастя, здоров’я, благополуччя повинні збільшуватися так само, як росте, збільшується місяць. Іноді прохання мало вигляд пропозиції укласти союз на основі обміну: *Добривечір тобі, молодиче молодий, на тобі хрест золотий!*; *Місяцю молодий, повидаймося тобі золоті роги, а нам воли та корови, тобі виповняться, а нам оздоровляться!* [6]. Первинна функція цих прохань – магично-заклинальна: за їхньою допомогою селяни намагалися забезпечити своїй родині врожай, добробут, здоров’я в новому році. В українській мові лексема *місяць* і на сьогодні супроводжується епітетами *молодий, ясний*.

Поважне ставлення лезгинів до місяця (*варз*) засвідчує побажання: *Кьилел екуь варз хьуй!* ‘Хай над головою завжди буде світлий місяць!’. У лезгинському язичницькому пантеоні Варз – бог таємниць, до якого ставилися з повагою й застереженням, адже якщо його розсердити, він може нашкодити людині. Помітивши

молодий місяць на небі, лезгини, особливо представники старшого покоління, промовляють: *Варз хьыз цлийи хьуй, цлийц хьыз дири хьуй, цлай хьыз хьуци хьуй!* 'Будь молодий, як місяць, швидкий, як коник, гострий, як вогонь!'. Побаження: *Варз хьыз цлийи хьуй!* 'Будь як молодий місяць!' (у значенні 'красивий') адресують матері своїм дітям. Із місяцем порівнюється красиве обличчя дівчини: *Варз хьтин чин* 'місяцеподібне обличчя'.

Разом із поклонінням небу в обох лінгвокультурних традиціях за часів язичництва утвердилось **ушанування землі** як однієї з найголовніших стихій Всесвіту, джерела життя й сили. Культ землі в українців і лезгинів виник під час переходу від мисливства до землеробства, із яким за часів язичництва було пов'язано багато магічних дій у житті людини. Через складні життєві умови, нестачу родючої землі люди зверталися за допомогою до сил природи, сподіваючись на сприятливу погоду, багатий врожай. Земля в уявленнях обох народів була живою істотою, годувальницею, джерелом добробуту хлібороба. Українці й сьогодні з великою повагою ставляться до землі, називаючи її *святою*, *Божою*, *праведною*. Землю цілують, їй кланяються, нею клянуться. Ці давні уявлення лягли в основу багатьох українських побажань: *Будай здорова, як риба, гожа, як вода, весела, як весна, а багата, як земля святая!*; *Держімося землі, бо земля держить нас!*; *Будь багатий, як земля, а здоровий, як вода!*. Деякі архаїчні побаження мали вигляд звертання-прохання: *Дай, Боже, нам урожаю!*; *Дай, Боже, в добрий час!* *Щоб Господь уродив хліб святий нам!* або заклинання-прохання: *Роди, Боже, жито, пшеницю і всякую пашницю!*, що в минулому виконували магічні функції.

Згідно з давніми уявленнями слов'ян, земля є найвірнішим свідком, тому нею клянуться на доказ правди. В Україні й нині поширені клятви: *Клянусь святою землею!*; *Щоб нас живими земля пожерла!*; *Щоб мені під землю провалитися!*; *Побила б мене свята земля!* При цьому землю цілують або їдять: *Я готова запрягтися і землі з'їсти* [І. Нечуй-Левицький]. З особливим ставленням до землі пов'язаний ритуал ховати померлих у землю, який супроводжувався побажаннями: *Щоб йому земля пером [лежала]!*.

Святою вважалася не лише земля, а й усе те, що вона родить. Найпоширенішими добрими побажаннями господарю в обох культурах є зичення рясного врожаю: укр. *Щоб на твоїм да горді пшениця родила!*; *Сніп на сто кіп, а хазяїну на сто літ; Дай Бог сей год убрать і на той діждать!* (побаження господареві після обжинків); лезг. *Къун гаф сагърай, къу ризкъидик берекет акатрай* 'Будьте здорові, хай ваш хліб насущний буде рясним!'; *Багъ къацу ди хьуй!* 'Хай сад зеленим буде!'; *Къу столдал вири няметар хьурай!* 'Хай на вашому столі багато різних страв буде!'; *Къуй техилдикай Квез шаддиз недай ризкъи хьурай!* 'Хай буде врожай для Вас радісною їжею!'. Найстрашнішим для лезгинів є побаження: *Ви фу къакъажрай!* 'Хай перестане рости твій хліб!'.
Однак земля не завжди є джерелом добра. Згідно з уявленнями давніх слов'ян, вона може розступитися й поглинути злу, непорядну людину, про що свідчать традиційні українські прокляття: *Бодай тебе земля поглинула!*; *Щоб тебе сира земля пожерла!*; *Землі б ти найся!*; *Щоб ти зчорнів, як земля!*; *Бодай ти в землю ввійшов!*. Побаження такого змісту наявні й у лезгинській лінгвокультурі: *Квачерик квай чил хана!* 'Земля під ногами хай розійдеться!'.
Великого грішника Свята земля може не прийняти після смерті, і той тиняється світом неприкаяний. Звідси – українські побаження зла: *Бодай [щоб] тебе [свята] земля не прийняла!*; *Земля б його святая не приймала!*; *Щоб під ним і над ним земля*

горіла!; *Щоб над тобою земля трясась!* тощо. Проклинаючи, ставали навколішки, били поклони й цілували землю.

Висновки. Отже, дослідження дає змогу стверджувати, що язичницькі уявлення визначали мовленнєву поведінку членів архаїчного суспільства, створюючи для кожного народу особливу систему комунікативних норм. Мовленнєві стереотипи, зокрема клятви, побажання добра і зла, привітання, звертання, прохання відображають специфіку язичницького світогляду українців і лезгинів, виконуючи роль своєрідних вербальних кодів, що транслюють етнокультурну інформацію.

У мовленнєвих стереотипах українців і лезгинів відображено й інші язичницькі вірування: ушанування води, рослин і тварин, богів і демонологічних істот, що відкриває перспективи для подальших досліджень у цьому напрямі.

Література:

1. Байбурин А.К. У истоков этикета / А.К. Байбурин, А.Л. Топорков. – Л. : Наука, 1990. – 167 с.
2. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля ; К., 2008. – 712 с.
3. Огієнко І. Ларіон, митрополит (Огієнко І.І.). Дохристиянські вірування українського народу : [іст.-реліг. моногр.] / І. Огієнко. – К. : АТ «Обереги», 1994. – 424 с.
4. Мечковская Н.Б. Язык и религия : [лекции по философии и истории религий] / Н.Б. Мечковская. – М. : Агентство «Фаир», 1998. – 352 с.
5. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
6. Вми, зорі-зоричі... Українська народна магічна поезія (замовляння) / упоряд. М. Василенка, Т. Шевчук ; передм. М. Василенка. – К. : Молодь, 1992. – 336 с.
7. Літопис руський / пер. з давньорус. Л.Є. Махновця ; відп. ред. О.В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1989. – XVI. – 591 с.
8. Гаджиев М.М. Лезгинско-русский словарь / М.М. Гаджиев, Б.Б. Талибов ; под ред. Р.И. Гайдарова. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 604 с.

Ветрова Э. С. Стереотипы речевого поведения украинцев и лезгин сквозь призму язычества

Аннотация. В статье исследуется влияние язычества на речевое поведение украинцев и лезгин. Главное внимание сосредоточено на сопоставительном анализе украинских и лезгинских речевых стереотипов, в частности клятв, пожеланий добра и зла, этикетных формул, которые отличаются богатством сакральной семантики и содержат следы архаических представлений об окружающем мире, аккумулируя культурно-исторический опыт народов, их сложное ассоциативное мышление времен язычества.

Ключевые слова: язычество, речевые стереотипы, этнокультурные особенности, ритуально-магическая функция, сакральная семантика.

Vetrova E. Stereotypes of speech conduct of Ukrainians and Lezgins through the prism of heathenism

Summary. The article deals with paganism influence upon the language behavior of the Ukrainians and the Lezgins. Close attention is paid to the comparative analysis of the Ukrainian and Lezgian speech stereotypes, particularly, oaths, wishes of good and evil, as well as some etiquette formulas which are marked with the abundance of sacred semantics and contain the remnants of archaic views about the world around us accumulating cultural and historical experience of nations, their complex associative thinking of pagan period.

Key words: paganism, speech stereotypes, ethnocultural peculiarities, ritual and magical function, sacred semantics.